

Itzultzailearen hitzaurrea*

Hector IGLESIAS

Euskarari eta euskal testuei buruzko ikerketa gunea

IKER – UMR 5478

h.iglesias@biarriz.fr

Duela guti, Vahan Sarkisianek, euskararen aditu ezagunenatarik bat nazioarte mailan eta Erevango Estadoko Unibertsitateko irakasle katedraduna dena, XIX. mendeko Joseph-Augustin Chaho idazle ospetsuaren idatzi ugarietarik bat lehen aldikotz frantsesetik zuzenean euskaratzeko eskatu zigun : 1847an argitaratutako obra bateko kapitulua, hau da ondoko obra honetan agertzen dena : ***Histoire primitive des Euskariens-Basques, langue, poésie, mœurs et caractère de ce peuple : introduction à son histoire ancienne et moderne***, edo, nahi bada, euskarara itzultzekotan, ***Euskotar-Euskaldunen jatorrizko historia, hizkuntza, olerkaritza, populu horren ohiturak eta izaera, bere antzinako eta egungo historiari hitzaurre batekin*** izenburutzat daraman idazlanean agertzen den kapitulu bat, erran nahi baita « Aitor. – Légende cantabre » (173-243) izenburutzat daukana.

Zenbait urte lehenago ***Ariel*** aldizkarian, erran nahi baita Chahok 1844ean sortua zuen kazeta famatuan, argitaratua izana zen testua dugu idatzi hori — Baionako kazeta horrek teologia judu-girixtinoko arkanjelu baten izena zeraman titulutzat, hebrear kabalako hamar arkanjeluetarik bat, Ariel aingerua Luziferren porrotaren ondoren jainkozko argiaren ekarle bezala kontsideratzen delarik ; adituen arabera izena hebreeratik letorke : « Jainkoaren sua edo lehoia » eta Chahoren arabera izenak erran nahi zuen : ***Jinkuaren indarra***, « Jainkoaren indarra » (***Ariel***, 1848ko ekainaren 30ekoa). Kazeta horretan testua titulu berarekin agertzen zen : « Aitor - Kantabriar kondaira » (***Ariel***, 1845, n° 36, ekainaren 8a, 1-2 ; n° 37, ekainaren 15a, 1-2 ; n° 38, ekainaren 22a, 1-2 ; n° 39, ekainaren 29a, 1-2 ; segida eta bukaera, n° 40, uztailaren 6a, 1-2). 1878-1879 urteetan Arturo Kanpionek Aitorren legenda hori gaztelarrera itzuli zuen « La Leyenda de Aitor » izenburupean (***Revista Euskara***, Iruñea, 1878, I : 220-230 ; 241-248 ; 281-289 ; 1879 : 12-17 ; 44-53)¹.

* Paperezko edizioan, hitzaurrea zerbait aldatua izan da leku faltarengatik, erran nahi baita laburtua.

¹ Ikus ere ***Euskal-Erria : revista bascongada*** aldizkarian, Donostia, 1890 : 353-357, 385-390, 417-420, 449-457, 481-487, 513-517 ; 1891 : LX, 33-40 ; 1909, T. 60-61 (1°-2° sem.), 433-440, 499-504, 547-552, 42-48, 70-73, 138-144, 361-363 ; ikus baita ere : Juaristi, J., 1986, « la leyenda de Aitor » (93-132) in ***La tradición romántica : leyendas vascas del siglo XIX***, introducción, selección y traducciones de Jon Juaristi, Pamplona, Iruñea.

Duela zenbait urte, gaztelerarako itzulpen hori berrargitaratua izan da : Chaho, J.-A., **La leyenda de Aitor y otros relatos**, Egin Biblioteka, 1995 ; Iñaki Urdanibiaren aurkezpen batekin.

Azkenik, duela guti, Vahan Sarkisianek idazlearen frantsesezko testua armenierara itzulia du : Chaho, J.-A., **La légende d'Aïtor** ; Vahan Sarkisianen itzulpen, hitzaurre eta oharrekin argitaratua, **Internacional Linguistic Academy**, « Asoghik » publishing house (Biarritzeko Hiriak diruz lagundu idazlana), Erevan, 2007.

Hala ere, Kanpionen espainierazko itzulpenak, zeina 1995ean argitaratu obran hitzez hitz berrartua izan baita, akats zenbait agertarazten ditu. Alde batetik, jatorrizko testua ez da bere osotasunean itzulia izan eta bestalde itzultitakoa itzulpen aski librea dela erran daiteke, itzultzaileak ez baitu fidelki itzuli, itzulpen arauak eskatzen duten bezala, Augustin Chahoren testu frantsesa. Gaztelerazko itzulpena aldizkari espezializatu batean argitarazteak, erran nahi baita Iruñeako **Revista Euskara** delakoan, gaurregun desagertu aldizkari bat, eragotzi zukeen, suposatzekoa da bederen, Arturo Kanpionek jatorrizko testuaren osotasuna itzul zezan.

Gaurregun Vahan Sarkisian irakasleak espainierarako itzulpen berria proposatzen digu, aldi honetan jatorrizko erdarazko testua bere osotasunean hartzen duena eta bestalde frantsezko testuari ezinago fidela izan nahi duena.

Jatorrizko testuaren euskaratzeari dagokionez, beharrezkoa da orroitaraztea frantsesezko testu baten euskararako itzulpena beti korapilatsua izango dela, euskara eta frantsesa baitira, aise uler daitekeen bezala, bi hizkuntza aski bereziak.

Aitorren kondairaren frantsesetik euskararako lehen itzulpena

Iparaldeko eskualdeetan euskarak gaurregun bizitzen duen bilakaera soziolinguistikoaren aztertzea konplexua da. Zuberera (Chahok zerabilen euskalkia euskaraz idazten zuelarik) hiltzorian dago eta adituentzat euskalki horren desagertpenak ez du dudarik egiten.

Lapurterak (guti gorabehera Sara / Donibane-Lohizune / Senpere herriek osatu hirukian erabiltzen den euskalkia, Chahok asko estimatzen zuena) behe-nafarreraren aldean indarra galtzen jarraitzen du, Nafarroa Behereko mintzaira, jakina denez, Iparaldeko euskalkirik mintzatuena eta zabalduena izanki.

Azken honi dagokionez, « nafarrera-lapurtera literarioa » izenarekin ezagutzen dena, batez ere idazten delarik, badu gero eta gehiago ikustekorik Bidasoaz haraindiko euskalkiekin, bereziki, nolabait erraiteko, nahiz eta konplexuagoa izan, « gipuzkera batu » bat deitzen ahalko litzatekeenarekin, zeina euskal telebistaren bidez eta ikastolen bidez emeki-emeki sartzen baita Iparraldean barna.

Zer nahi den, itzulpen honetan erabilia dugun idazteko moldea izango da, nolabait erraitekotan, « nafarrera-lapurtera literario eta batu » mota bat, zeren, jakina denez, **euskara baturik** ez baita oraindik, Iparraldean behintzat, orai arte euskararen aditz-formak bakarrik « bateratuak », « arautuak », « kodifikatuak » izan direlarik.

Baldintza horietan, euskaldun bakoitzak, hizkuntzako hitzei dagokienez, gehienik gustatzen zaizkionak, edo hobekienik ezagutzen dituenak, erabil ditzake arazorik batere gabe. Hori dela eta, aditz-forma « batuak » edo « estandarrak » erabiltzea erabaki dugu, erran nahi baita Euskaltzaindiak arautu aditz-formak.

Hizkuntzako hiztegiei dagokienez, entzute handiko ondoko hiztegi hauek, besteak beste, baliatu ditugu : Pierre Lhanderen **Dictionnaire basque-français** delako hiztegi famatua, Iparraldeko mintzamoldeei dagokienez, oraino erabat ezinbestekoa dena (Paris, Beauchesne, 1926) ; bigarrenik, Pierre Lafitteren **Lexique français-basque** delakoa, André Tournier euskaltzain urgazlearen parte-hartzearekin (Baiona, 1954 ; « Herria »-k argitaratua), kalitate handiko hiztegia, nahiz eta gaurregun guti ezaguna izan ; azkenik, Azkueren **Diccionario Vasco-español-francés** delakoa, 1905-1906 urteetan argitaratua (eta 1984ean berrargitaratua).

Bestalde, Iparraldeko euskalkietan, jakina denez, erranaldiaren zenbait elementuren agerian uztea, erran nahi baita frantses hizkuntzan **c'est... qui / que** erran-moldearen bidez lortzen dena, beti lortuko da aditz-multzoaren alderantzikatzearen bidez : **Aitak ikusi du** → **Aitak du ikusi**, hau da, mugaz haraindian errango litzatekeena : « **ikusten du gizonak edo (hori) ikusten duena dugu gizon hau / hori** ». Bizkaian ere, Txillardegiren arabera, aditz laguntzailea galdegaiaren ondoan ezar daiteke : **laster zara etorri**, etab. Chahoren testuan aditz-multzoaren alderantzikatzeak ugariak izanik, irakurleari beharrezkoa izanen zaio Bizkaiko eta Iparraldeko euskalkien ezaugarri linguistiko hori ezagutzea nahi badu Zuberotarraren testuaren euskarazko itzulpena ulertu.

Azkenik, ez gara baliatu erran-moldeaz, Iparraldeko euskalkiek orok orai dela guti arte zerabiltena, zeinaren bidez aditz izenaren osagailu mugatua genitiboan jartzen ohi baita, adibidez : **horren egiteko**, « hori egiteko », zeren alde batetik mugaz haraindian ezezaguna baita eta beste alde batetik Iparraldean, jakina denez, hiltzorian baitago, gazteen artean behintzat.

Ohiz kanpoko pertsonaia bat : Joseph-Augustin Chaho

XIX. mendeko autore hau (Atarratze, 1811 - Baiona, 1858) Euskal Herriak ezagutu zuen pertsonaia interesgarrienetarik bat da eta, dudarik gabe, Euskal Herriko historiako idazle ospetsu eta eztabaidatuenetarik bat. Lurralde batean, hau da garai hartako Euskal Herria, zeinean konformismo sozial eta klerikala, ahal den

kontserbadoreena zena, itogarria baitzen, eta baita oraino behin baino gehiagotan, gizon honen bizitza eta ideiak erabat harrigarriak izan ziren.

Atarratzeko euskaldun zuberotar hau — Pariseko Charles Nodier irakasle famatuaren ikasle izan zena ; beste alde batetik, eta jakina denez, Chaho bere garaiko idazle hoberenetarik bat izan zen, 1834eko bere obra, ***Paroles d'un Voyant*** izenburuarekin ezagutzen dena, Frantziako kritika literarioak aho batez agurtua izan zelarik — idazletzat, poetatzat, filosofo erromantikotzat eta esoterikotzat, hala nola ere ameslaritzat, garletzat, utopistatzat, Ekialde Handiko framazontzat, errepublikazaleztat eta sozialista-iraultzaleztat (horrela jotzen zuen bere burua , nahiz eta garai hartako diskurtso komunistaren aurkakoa zela gaineratu) hala nola feministatzat ukan zuen orduko ospeak.

Bestalde, ezkerreko abertzaletasun mota baten sortzailea, edo bederen aitzindari mota bat, dugu Chaho, ahantzi gabe ere talentu handiko kazetaria izan zela (historiako lehen euskarazko kazetaren sortzailea izango da : ***Uscal-Herrico Gaset***, « Euskal Herriko kazeta »). Bainan, oroz gainera polemista porrokatua, nolabait erraitekotan, eta behin baino gehiagotan bortitza ere izan zen, entzute handiko tribuno politiko bat (haren ehorzketetara, 1858an Baionako San Leongo hilerrian egin zirenak, jende-multzo bat izigarria joan zen ; « Chahoren izena, Euskaldun guzien artean, ohoratua zen » idatziko zuen zenbait urte geroago, erran nahi baita 1861ean, haren biografo Gustave Lambertek), antiklerikal amorratua (haren ehorzketak zibilak izan ziren, ez zen erlisione-zko zeremoniarik izan ; egiazki ezin sinetsizkotzat har daitekeena, garai hartako Euskal Herriko giroa konduan hartzen badugu bederen ; geroago Vinsonek idatziko zuen lehen aldia zela euskal historian holakorik gertatzea), inteligentzia handiko abertzalea : alde batetik damu zen euskara batu baten ez existitzeaz — ideia hau, egia erran ezinago harrigarria garai hartako Euskal Herrian, aski izango litzateke Chaho ohiz kanpoko igarle batetzat jotzeko — eta beste alde batetik pentsatzen zuen euskara Euskal Herriko hizkuntza ofiziala izan behar zela ; halaber pentsatzen zuen euskararen irakaskuntza euskal lurralde historiko guzian zehar orokortua izan behar zela ; gainera Gerla Karlistetan Tomas Zumalakarregi euskal jeneralaren miresle sutsua izan zen, eta hori euskal independentziaren izenean, paradogikoa dena, zeren euskal armada, alde batetik oso katolikoa zena, ez baitzen beste aldetik independentista.

Chahok etsai ugari ukan zituen, behin baino gehiagotan Gemonietara atseginez arrastatuko zutenak, zeinek gainera ardurenean « ero »-tzat ukan baitzuten, hala nola pertsona « sutsu », « fanatiko » eta « arriskutsu » batetzat. Haietarik askok gaineratzen zuten autore « ulergaitza eta nahasia », « kazetari mistikoa », « gezurtia », « buruberoa », « intolerantea » eta « arrazista » zela — bestalde,

Frantziako autoritateek atxilotua eta gartzeleratua izan zen ; azkenik, Belgikan eta Arabako probintzian, bereziki Gasteizeko hirian, zenbait denboraz deserriratu izaitera kondenatu zuten. Gutxi ez balitz bezala, bere aurkakoek autore « minkorra », « garratza », « trufaria », gizon « suharra » eta « harroa » izaita hala nola « paper gaiztoak » idaztea leporatu zioten askotan, nahiz eta « ausarta » zela admititu ; ezpatazko dueluetan parte hartzen zuen, etab.

Chaho izenaren jatorria

Azkuek Chaho « gallego odolekua » zela aldarrikatu zuen. Justo Garatek espainiarara egin zuen itzulpenean, hau da ***Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques (1830-1835) par J. Augustin Chaho*** izenarekin ezagutu obraren itzulpenean, 1935ean argitaratutakoa, Chahoren familiaren jatorriak galiziarrek zirela aditzera emaiten da ere.

Ondoko urteetan, eta ezin ulertuzko arrazoinengatik, Chahori buruzko euskal adituen idazlanek eta artikuluek orok, beste ikertzaile batzuen lanak, Euskal Herritik kanpokoak, ez aipatzeagatik, ez dute ia gaia inoiz gehiago orroitaraziko, ezta azaletik ere, nahiz eta tema interesgarria izan, onomastikaren aldetik behintzat. Hainbatenez harrigarriagoa dugu ixiltasun hori non azken urteotan zuberotar autore honen gainean burutzen diren ikerketa guziek bere bizitzari buruzko den mendreneko xehetasunak sakontzen ohi baitituzte.

Henri Gavelek, Justo Garaterekin zeukan korrespondentzian, patronimiko galiziar baten posibilitatea onartzen zuen (Gavel & Gárate, « Origen del vocablo 'Chaho' », ***Fontes Linguae Vasconum***, nº 6, nº 17, 1974 : 159-164) ; izan ere, Gavelek orroitarazten zuen Galizian **Chao** deitura sarritan agertzen dela, batez ere Lugoko probintzian, izena **Zelai** euskal deituraren baliokide izanik. XIX. mendean, galiziar abertzale famatu batena izan zen, hau da Alejandro Chao idazle eta kazetari galegistarena, eta gaurregun Frantziako kantari ospetsu baten deitura dugu ere izen hori, erran nahi baita nazioarteko musikaren izar batena, bereziki Amerika Latinean, hau da Manu Chao kantari frantsesarena, Pariseko eskualdean luzaz kazetaritzan aritu zen Lugoko errepublikar ezagun baten seme dena.

Hipotesia kondutan hartzen badugu, orduan **Chaho** zuberotar deituran agertzen den **h** letra behargabeko grafia bat baizik ez dela pentsa daiteke ; XVIII. mendean, Iparraldeko notari-akta askok etimologikoak ez diren **h** batzu agertarazten dituzte pertsona- eta leku-izen ugarietan, edo batzutan ere frantses hitz zenbaitetan ; zoritxarrez eskualde horietan erabiltze grafiko horren egiazko arrazoina, itxuraz behintzat arrunt anarkikoa, oraino ezezagun zaie adituei, guk dakigula bederen.

Azkenik, Gavelek orroitarazten zuen beste patronimiko baliokide baten existentzia Zuberoako probintzian, edo, hobeki erran, denborarekin zuberotar bilakatu izen bat, nahiz eta jatorriz Aragoikoa izan, hau da **Charo** deitura, Aragoiko herrixka batetik datorkiguna, zeinak erran nahi baitu « jatorriz Charo-ko herrikoa ». Abizenak Mauleko eskualdera bizitzera etorria zen Aragoiar baten ondorengoak izendatzen ditu, erran nahi baita euskal lurralde bat, Zuberoa, non, jakina denez, azken mende hauetan inmigrazio aragoiarra beti garrantzitsua izan baitzen.

Hala ere, Zuberoako izen hori aztertzerakoan zailtasun bat sortzen da, beti Gavelen arabera : ezinezkoa zaigu jakitea, aipatu berri ditugun bi kasu horietan egiazki izen bera izaitzekotan, zergatik **Charo** izenean bokal arteko kontsonante dardarkari bakuna (-r-) kontserbatu den eta Chaho familiaren izenean, aldiz, ez.

Laburbilduz, eta teorian bederen, jatorri galiziarra onar liteke **Chaho** izenarentzat, Azkuek eta Garatek pentsatzen zuten bezala, nahiz eta Aragoiko izen bat izan dadin posibilitatea dugun ere. Eugène Goyhenechek ez ote zuen idazten, duela zenbait urte, Chahori buruz : « Gaizki ezaguna da oraino [Chaho], ez ezagutua izan izanaren ondoren : artxiobotan ez da bere familiari buruzko ikerketarik egin (...) » (Goyheneche, « Un ancêtre du nationalisme basque : Augustin Chaho et la guerre carliste », *Actes du Ier colloque international des études basques organisé à l'Université de Bordeaux III* par le professeur Haritschelhar, mai 1973).

Hala ere, badugu segurtasun bat : Chahoren burasoak eta aitamatxiak zuberotarrak ziren. Autorearen balizko jatorri galiziarrek, frogatzekoak direnak, nahiz eta Azkuek egiazkotzat zeuzkan, egiazki benetakoak izaitzekotan, zeraman deiturak pentsatzera utziko lukeen bezala, aspaldikoagoak ziratekeen.

XVIII. mendearen erdian, Angeluko lapurtar parropiako notari-aktek Pontevedrako Galiziar bat aipatzen dute, zeina parropiako etxe batean kokatua baitzen, iduriz behin betikotz. Beraz, garai bertsuan Galiziar bat kokatzea Zuberoako probintzian ez litzateke ezinezkoa. Chahoren familiari buruzko ikerketa genealogiko baten egiteak, orai arte sekulan eginga izan ez dena, erantzunen bat edo beste ekar lezake.

Jakina denez, XIX. mendean, galiziar abertzaletasunaren aitzindari famatuena, eta beste alde batetik Galiziar Hizkuntzaren Akademiaren sortzaile nagusia izan zena, Manuel Murguía, Galizian kokatua zen euskal familia batetik zetorren (bere ama Concepción Oihartzungoa zen) ; beste adibide batzu emaitzekotan, garai hartako beste galiziar famatu batzuen deiturak aipa daitezke ere, adibidez Aurelio Aguirre poeta galiziarrena, XIX. mendearen erdian bizi izan zena, edo garai bertsuko Leandro Saralegui kazetari galegistarena, O Ferrol-ekoa jatorriz. Beraz, baliteke, zergatik ez, Azkuek arrazoin ukaitea.

Euskal populuaren lehenagoko denboretako koblakari bat : Lara

Chahok idatzi zuen Aitorren kondaira edo legenda benetan izan zen, eta gaurregun jarraitzen du oraino izaiten, ohiz kanpoko ipuin bat, zeinean, besteak beste, Atarraztarrak euskararen gainean zeuzkan ezagutza linguistikoak, behin baino gehiagotan egiazki maila handikoak, erakusten baitizkigu, nahiz eta gaurregun berak proposatutako euskal hitzen etimologia gehienak askotan oso diskutigarriak izan. Bere biografo Gustave Lambertek testua « oso maila handiko epopeia tipi » batetzat jotzen zuen.

Chahok Barduliarren koblakari bat erakusten digu, azken hauek, hau da Antzinateko Barduliarrak, jakina denez, gaurregun gipuzkera euskalkia hitzegiten duten populazioen arbasoak zirela suposatzen delarik. Koblakaria bildua den herriari mintzatzen zaio. Euskal nazioaren balizko sortzaileaz mintzatzen zaio, erran nahi baita Aitor deitutako ustezko patriarka batetzat. Zer nahi den, Chahoren irudimenetik sortu koblakari horrek izen espainiarra darama : Lara.

Gaztelako familia izen zaharra da : Fernando González-Doriak orroitarazten du, ***Diccionario heráldico y nobiliario de los reinos de España*** delakoan, Espainiako patronimiko zahar hori « jatorri-izen » bat dela, erran nahi baita Gaztelako antzinako herri baten izena, zeina, Arabiarrek suntsitua izan eta gero, Alfontso erregeak, « Katolikoa » izengoitiaz ezaguna, berreraikitzeke manatu baitzuen. Gaurregun Espainiako deituretan zabalduenetarik bat dugu Lara izena, Iberiar penintsula guzian zehar aurki daitekeelarik.

Chahok zeukan Gaztelarren aurkako higuina ezagututa (autoreak idazten zuen : « Mairuek menperatu arraza bisigotikoa, uztarri islamikotik Pirinioetako federalismoak askatua izan zena »), tamaina horretako inkoherentzia bat ezinago harrigarria gerta lekiok bati baino gehiagori. Chaho konturatu ote zen funtsgabekeria horretaz, hau da, izen hori komunzki zeramatenak Gaztelako familia zaharrenak zirela ? Edo pentsatzen ote zuen, paradoxari ezer aldatzen ez duena, Juana de Lara deitu pertsonaia historikoari, Gaztelako infanta eta « Bizkaiko eta Larako anderea » izan zena (1355-1359) ?

Aitor, euskal nazioaren legendazko sortzailea : izenaren historia eta jatorria

Euskal ikasketei ekiterakoan, autore errespetagarri eta seguruenak kondutan hartu behar dira : Resurrección María de Azkue, euskal lexikografiaren arloan espezialista hoberenatarik batetzat hartzen ohi dena, horietakoa dugu. Bere ***Diccionario*** famatua kontsultatzen badugu, hurrengo definizio hau irakur daiteke : ***Aitor*** : « Euskal Herriko legendazko patriarka, zazpi alabaren ustezko aita, zeinek zazpi euskal eskualdeak errepresentatzen baitzituzten (...) patriarka, gehienetan (...) lur joria (...) »

aitorpena » ; urrunxago, Azkuek bere buruari galdetzen zion : « Ba ote letorkiguke hitz hori akats batetik, AITON forma batetik ? ». Eta geroago ondoko hitz hau aipatzen zuen : **aitoralaba**, « emakume noblea », hau da **-rr-** dardarkari gogor batekin ; eta azkenik, beste ondoko hitz hau : **aitorren seme**, hemen ere **-rr-** dardarkari gogor batekin, erran nahi baita « Aitorren semea (horrela deitzen zaie noblei Lapurdiko probintzian) ».

Hemendik aitzina beharrezkoa zaigu zenbait zehaztasun aipatzea Azkueren testu honen irakurketak ekar lezakeen elkar ez ontsa aditze edo gaizki ulertze oro desagertaraztearren. Lerro horietako irakurleak, euskararen espezialista izan dadila edo ez, pentsa lezake, lexikografo bizkaitarrak gai horietan zeukan autoritatea ikusita, Azkuek aipatutako berba hori **hitz herrikoa** dela, erran nahi baita Lapurdiko herri xeheak belaunaldiz belaunaldi erabilitako hitz batekin topo egiten duela.

Azkueren testuaren edukiak pentsaraz lezake. Hala ere, guk dakigula bederen, Lapurtarrek, Behe-Nafartarrek eta Zuberotarrek ez zuten sekulan kontsideratu Iparraldeko nobleak Aitor deitu legendazko pertsonaia baten ondorengoak zirela ; bestalde Azkuek emaiten duen ahoskera, erran nahi baita **-rr-** dardarkari gogor bat agertarazten duena, ez da, guk dakigula, jatorrizkoa, nahiz eta Hegoaldeko idazle batzuek behin baino gehiagotan beren obretan erabili zuten, adibidez : Antonio María Labaien, Kaietano Sánchez, Pedro Mari Otaño, Arturo Kanpion, Txomin Agirre, Pablo Zamarripa, Eusebio Erkiaga, Felipe Arrese Beitia, etab.

Badakiguna, aldiz, zera da : Chahok **aituren seme** edo **aitoren seme** erran-molde herrikoa (hau da, Iparraldean beti **-r-** dardarkari bakun batekin agertzen dena, azken hau dudarik batere gabe jatorrizko forma delarik) Zuberoako mintzamoldetik hartu zuen, zeren, jakina denez, zuberera Atarraztarraren burasoen jatorrizko euskalkia baitzen, jakinez beste alde batetik, azpimarratzekoa dena ere, **aituren seme** edo **aitoren seme** erran-molde famatu hau, Lhandek berak orroitarazten zuen bezala, bera ere jatorriz eta izaitzez euskaldun zuberotarra zena, **aitonen seme** euskal erran-molde komunagoaren Zuberoako aldaera dialektala baizik ez dela azken finean ; ikus ere **aitoralaba** Zuberoako hitzaren kasua, hau da « alaba noblea » (hemen ere **-r-** batekin).

Dena dela, erran-molde herrikoi horren jatorria jakitea, batez ere **aitur- / aitor-** segmentuarenari dagokionez, gehienetan uste den baino askoz delikatuagoa da.

Horrek esplikatzeko du zergatik Azkuek duda-mudatan zebilen, galdetzen zuenean : [**aitur- / aitor-** segmentua] **aiton** hitzaren aldaera bat izango ote da ? Teorian, baina teorian bakarrik, iduri du hori horrela dela. Baina nola zubererak, euskalki periferikoa dena, arkaismo ugari atxiki baititu, baliteke ere **aituren / aitoren** forma, hitz-elkarketan **aitur- / aitor-** formapean agertzen dena, jatorrizko forma izaitzea eta

aitonen aldaera komunagoa, aldiz, forma berrixago bat izaitea, zeinetik geroago ateraiak izanen baitziren, etimologia herrikoi baten bidez, **aitonak** eta **aitunak** hitzak, hau da « arbaso nobleak » izendatzen dituztenak (ik. Lhande).

Ikus daitekeen bezala, gauzak ez dira oso argiak (« La expresión [hau da : **aitoren seme**], idazten zuen Mitxelenak, al igual que rom. **hidalgo**, etc. plantea diversos problemas que no es momento de discutir » ; ik. Michelena, **Orotariko Euskal Hiztegia**, I, 428). Egia erran, ez da gehiegi fidatu behar euskal etimologia herrikoiez, behin baino gehiagotan errazegiak baitira egiazkoak izaiteko.

Zer nahi den, egia da « zentzu onak » **aitor-** segmentua **aiton-** formaren aldaera berriago bat izaitea agintzen duela, erran nahi baita pentsatzea Zuberoako **aituren / aitoren** forma herrikoia **aita onaen seme** euskal erran-molde zahar batetik, zeina aspalditik dokumentatua baitago, datorkigula, behinolako erran-molde horrek « los hijos de casas `infanzonas´ » izendatzen zituelarik, hau da hitzez hitz « aita onen semeak, esp. `hijos de buenos padres´ » ondoko balizko bilakaera fonetiko honen ondorioz : **aita onaen seme** > ***aita onen seme** > **aitonen seme** > **aitoren seme**, « fr. noble, gentilhomme, esp. `gentilhombre, hidalgo, infanzón´ ».

Dena den, **aituren / aitoren** forma izan dadila jatorrizkoa edo ez, kasu guzietan, **aituren / aitoren** edo **aitonen (seme)** erran-moldea aztertzerako mementoan, dudaz kanpo dagoen gauza bakarra zera da : **aitoren** edo **aitonen** formatan agertzen den **-en** segmentua euskal genitiboa dugu, Chahok perfektuki ulertua zuena.

Hori ikusita, Atarraztarrak ondoko ondorio hau ateratu zuen, hau da, **aitoren (seme)** erran-molde herrikoia horrela zatitu behar zela : « aitor-en semea ». Konstatazio sinple honetarik abiatuz, **aitor-** segmentu ulertezina berrinterpretatu zuen eta pertsona-izen bilakatu, aipatu **Aitor** delako hori euskotar nazioaren sortzaile mitikoaren izena zela aldarrikatzerainokoan. Ponte-izen edo izen tipi bilakaturik, izen honek ustekabeko arrakasta lortuko du Euskal Herri guzian zehar, batez ere XX. mendearen bukaeran.